

УДК 37.06(091)

О. В. Баздирєва,

аспірант

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

olga-bazdyreva@yandex.ru

ПРОБЛЕМА ГУМАНІЗАЦІЇ ТА ГУМАНІТАРИЗАЦІЇ ОСВІТИ В ІСТОРИЧНОМУ АСПЕКТІ

Проведено аналіз ведучих тенденцій розвитку гуманізації та гуманітаризації сучасної освіти. Досліджено особливості їх реалізації у досвіді теоретичної та практичної діяльності відомих науковців різних часів. Виділено деякі шляхи та способи гуманізації та гуманітаризації освіти протягом історичного розвитку людської цивілізації.

На сучасному етапі розвитку суспільства спостерігається тісний зв'язок культури з наукою, оскільки зростає роль технічних і природничонаукових знань у системі загальнолюдських цінностей. Враховуючи зазначене, одним з основних у державних документах з галузі освіти (Закон України "Про освіту", "Положення про середній навчальний заклад", Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті) проголошується принцип гуманізму (лат. *humanus* – олюднений), який тлумачиться як "визнання цінності людини як особистості, в тому числі її права на вільний розвиток і прояв своїх здібностей" [1: 86], "прагнення до людяності, до створення гідних людського життя умов, турботу про щастя окремих людей і народів" [2: 69].

Академік В. Г. Кремінь центральною ідеєю гуманізму визначив "актуалізацію через гуманістичні заняття можливостей, закладених в індивіді, всебічну культивування його гідності" [3: 156], підкреслюючи, таким чином, нерозривний зв'язок між гуманізмом та освітою, оскільки лише освічена людина може розуміти й визнавати цінність іншої людини, поважати її.

У цьому контексті зміст шкільної освіти повинен орієнтуватися на гуманізацію, що "полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, найповнішому розкритті її здібностей та задоволенні різноманітних освітніх потреб, забезпеченні пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини і навколишнього середовища, суспільства і природи" [4: 245]. Гуманітаризація освітнього процесу трактується як "включення до змісту освіти ідей, цінностей, проблем, які представляють загальнолюдські цінності" [1: 76]. Дослідження особливостей розвитку зазначених ідей доцільно, на наш погляд, через аналіз окремих етапів становлення зазначеної проблеми у досвіді теоретичної та практичної діяльності відомих науковців різних часів, що є **метою даної статті**.

У Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті зазначено, що гуманітаризація "покликана формувати цілісну картину світу, духовність, культуру особистості і планетарне мислення" та є одночасно невід'ємною частиною та засобом гуманізації [4: 245]. У філософсько-дидактичному плані її зміст розкривається з позицій виявлення людського вектору в навчальному матеріалі, що зумовлено переорієнтацією ідей з природи на людину [3: 98]. Таким чином, даний процес пов'язаний зі змістовим аспектом освітньої діяльності і сутність його полягає в змінах способу викладання навчального матеріалу (учень освоює гуманітарний та природничонауковий світ), характері пізнавальної діяльності, де акцентується увага не стільки на поясненні змісту, скільки на його розумінні.

Аналіз наукової літератури свідчить, що до проблем гуманізації та гуманітаризації освіти неодноразово зверталися вітчизняні та зарубіжні науковці різних часів. Загальні основи розвитку гуманізації та гуманітаризації освіти заклали основоположники і класики педагогічної науки (А. Дістервег, Я. Коменський, І. Песталоцці, В. Сухомлинський). Ці ідеї активно вивчають сучасні наукові школи (С. Гончаренко, О. Савченко, Г. Шиян, Є. Юніна та ін.), які розглядають гуманізацію та гуманітаризацію освіти як важливий чинник, що відповідає стратегічним потребам суспільства.

Ідеї гуманізму супроводжували розвиток педагогіки впродовж всієї її історії і сягають своїм корінням глибинних витоків людської культури. Саме в цей період виникають перші елементи гуманізації та гуманітаризації освіти. Наприклад, у добу Античності, де досягли розквіту всі сфери культури (освіта, наука, література, мистецтво), творчість античних авторів мала гуманістичний характер, оскільки у центрі була людина, її фізичне й духовне життя. Системи навчання і виховання того часу були спрямовані, головним чином, на гармонізацію відносин між людиною, суспільством і природою.

Активно розроблялася зазначена проблема в діяльності філософсько-освітніх шкіл (піфагорійської, епікурівської, стоїків, Сократа – Платона – Аристотеля), а також у роботах римських авторів. Підносилося досягнення гармонійної єдності з навколишнім світом, осмислення себе в ньому, прагнення уникати крайнощів у словах і вчинках, дотримання золотого середина, оволодіння методами і прийомами самопізнання. Такі погляди зустрічаємо в філософії Протагора ("Людина – міра всіх речей") і Сократа ("Людино, пізнай себе і ти пізнаєш увесь світ") [5: 37].

Мотиви людяності, мрії про щастя і справедливість знайшли яскраве відображення в античній філософії Цицерона, Юстина Філософа, Тертуліана, які називали людину найвищою цінністю. Мета розвитку кожної особистості та суспільства загалом, на їх думку, мала досягатися за допомогою освіти та античної культури, наприклад, поняття "гуманізм" Цицерон трактує як основну ідею "звільнення" і "збагачення" людини. Проте, у жодному конкретному суспільстві (Стародавня Греція, Рим, Стародавній Єгипет, Персія, Вавилон, давньоруські держави та ін.) даний принцип ще не оформився в стійку філософську або суспільно-політичну течію, де б людина розглядалася як мета розвитку або "міра всіх речей" [5].

Таким чином, проблема навчання і виховання особистості в зазначений період вирішувалася через визначення місця людини в системі "природа – суспільство – людина", пошук сенсу земного існування, ставлення до оточуючого світу, що вплинуло й на відсутність розподілу наук на гуманітарні та природничі в стародавніх державах.

Педагогічна думка в епоху Середньовіччя була пронизана духом релігійної ідеології, яка сприяла розвитку догматичної освіти, й знайшла своє вираження у богословській та філософській літературі. Процес навчання й виховання підпорядковувався авторитету Святого Писання та його тлумача – учителя, що було не сприятливим для поширення їх гуманізації та гуманітаризації [6: 52].

У період пізнього Середньовіччя почали розповсюджуватися педагогічні ідеї "перших гуманістів" (Ф. Петрарка, М. Веджо), які змінили ставлення до учня як до особистості. Так, італійський поет, Ф. Петрарка критикував догматичну систему навчання та наголошував на необхідності зв'язку знань з моральністю. Одним із центральних у його педагогічних поглядах було поняття "гуманітас" (від лат. *humanitas* – людська природа, духовна культура), що слугувало основою побудови нової культури на основі принципу гуманізму. Важливість "олюднення" точних наук, вважав він, сприятиме не тільки засвоєнню фактичного матеріалу, а й вихованню душі. Такі погляди сприяли поверненню питань гуманізації та гуманітаризації освіти, які у подальшому почали розвиватися швидкими темпами [7: 415].

Епоха Ренесансу була суперечливою, оскільки саме у цей час виник розподіл наук на природничі та гуманітарні, що проіснував до кінця ХХ ст. Це призвело до часткового зникнення моральних мотивів зі сфери точних наук, а високий рівень їх формалізації сприяв появі нового способу мислення – технократичного. Основою такого культурного протистояння стала віра в здатність науки вирішити всі проблеми людства. Гуманітарні дисципліни були визнані суб'єктивними знаннями, які не придатні для створення об'єктивної картини світу.

Водночас, епоху Відродження пов'язують також із розквітом ідей гуманізму та відновленням традицій Античності, оскільки філософи-гуманісти (М. Монтень, Т. Мор, Ф. Рабле) переносили людину, як найвищу цінність, в центр всесвіту і філософії. За такою новою ідеологією, духовно й фізично розвинутий індивід повинен був розраховувати тільки на себе, свої сили й розум, що сприяло усвідомленню ролі та значення освіти в процесі соціалізації особистості [6: 84]. Зокрема, один із найавторитетніших гуманістів даної епохи Е. Роттердамський вважав, що "навіть чи знайдеться дисципліна, до якої людський розум від народження не здатний, якщо ми не наставимо його розпорядженнями і вправами". В його педагогічних трактатах спостерігається прагнення до гуманізації суспільства, що, на думку педагога, має поновити духовну природу кожного [3: 718].

Основоположник гуманістичної педагогіки Франції М. Монтень у своїх працях критикував середньовічне навчання й виховання, яке не вірить у природні можливості дитини, та вимагав індивідуального підходу до неї на основі врахування її особливостей [6]. У творі "Досліди" він наголошував на необхідності встановлення справді людських, гуманних стосунків між учителями та їх вихованцями й виступав на захист прав дітей [8].

Ідеї гуманізації та гуманітаризації освіти відображені у відомому романі філософа-гуманіста Ф. Рабле "Гаргантюа і Пантагрюель", де особливого значення надається методам навчання, які повинні проходити в ігровій формі. Він вважав, що таким чином, гуманітаризуючи зміст та використовуючи знання з різних наук, можна досягти кращого розуміння матеріалу [9].

Незважаючи на розподіл наук на гуманітарні та природничі, гуманістична система освіти епохи Відродження орієнтувалася, насамперед, на дисципліни гуманітарного циклу, що діють не лише на розум, але й на відчуття. Філософи-гуманісти вивчали співвідношення природних здібностей людини та вплив навчання й виховання на всебічний розвиток особистості, що допомагало гармонізувати стосунки людини і навколишнього середовища.

Педагоги, письменники та філософи XVIII-XIX ст. (П. Грабовський, М. Пирогов, Л. Толстой, К. Ушинський, Т. Шевченко та ін.) у своїх працях також слідували даному принципу. Вперше поняття гуманізації у педагогічній науці застосував відомий філософ і педагог Ж.-Ж. Руссо, який розглядав дитину як самоцінну особистість, яка під час педагогічного впливу зможе пізнати свою природну сутність та досягти висот духовності та гармонійної єдності [6: 71].

Відомий російський письменник Л. Толстой стверджував, що "оскільки справа викладання є мистецтвом, то витонченість і досконалість недосяжні, а розвиток і вдосконалення – нескінченні"

[10: 49]. Питання гуманітаризації він розповсюджував, редагуючи педагогічний журнал "Ясна Поляна" та відкриваючи школи, яких у Кропивенському уїзді було засновано більше двадцяти. У своєму маєтку Ясна Поляна видатний суспільний діяч, письменник та педагог відкрив початкову школу, де навчав дітей азам науки, використовуючи власні підручники ("Арифметику", "Книги для читання" та багато інших) [10].

Проблема гуманізації та гуманітаризації освіти знайшла своє відображення в стародавніх літописах України та давньоруській літературі. У цих історичних пам'ятках сконцентровані моральні правила, що засновані на вимогах людяності, солідарності, та є першочерговими в реалізації принципу гуманізму.

В умовах національного та культурного відродження України також набули поширення ідеї гуманізму (В. Винниченко, М. Грушевський, М. Драгоманов та ін.). Так, видатний український мислитель XIX ст. П. Юркевич акцентував увагу на гуманістичному розвитку суспільства загалом, підкреслював значущість гуманності у вихованні, яку пов'язував із загальнолюдськими цінностями та культурою народу. Його педагогічна концепція була спрямована на активізацію творчості вихователя і вихованця, що розглядалася як діяльність, в процесі якої відкривається світ гуманізму. Гуманна освіта, вважав П. Юркевич, досягається поєднанням історичного і раціонального методів виховання, а ідеал освіти має бути пов'язаним з вимогами до вчителя, оскільки він повинен нести істину, добро, а також любити дітей [3: 982].

Питанням виховання дітей та молоді на засадах гуманізму особливу увагу надавав В. Сухомлинський, який неодноразово підкреслював, що немає і не може бути виховання гуманіста без людської любові і поваги до вихованців. Відповідно до цього, справжнє здобуття освіти починається лише тоді, коли знання стають особистими переконаннями та шляхом духовного збагачення людини, що позначається на моральній спрямованості її життя, праці, суспільній активності, інтересах. Елементи гуманітаризації освіти можна побачити й у застосуванні методів навчальної роботи в "школі радості" (подорож в природу, складання книжок-картинок, використання і розв'язування задач із "живого" задачника, кімната казки, острів чудес, куточок краси, написання дітьми оповідань, казок) [11: 437].

Ідеї гуманізації і гуманітаризації навчання та виховання прагнули втілити в своїй практичній діяльності відомі педагоги-новатори у 80-х роках XX ст. (В. Шаталов, С. Лисенкова, І. Волков, Є. Ільїн, Т. Гончарова та ін.). Вони зауважували, що "вчитель і учні в школі не просто вступають у суспільні відносини, виконують соціальні ролі, а, насамперед, є носіями суто людських якостей, потреб, мотивів" [12: 272]. Тому пізнавальна діяльність має будуватись на гуманістичних, особистісно-орієнтованих засадах, які б забезпечили можливість встановлення добрих взаємин, взаєморозуміння, взаємоповаги.

Технократизація мислення у XXI ст. потребує для людини своєрідної "гуманітарної компенсації" через сталий розвиток гуманітарних підстав соціального життя [13: 100]. Рух індивіда від оволодіння своєю природною (біологічною) сутністю до висот духовності здійснюється через соціальний та культурний простір, але "окультурення", що стає своєрідним ключем до гуманітарного розвитку, неможливе без освітніх зусиль людини і суспільства. Відтак, гуманітаризація всіх ланок освіти є об'єктивним і неминучим процесом в історико-генетичному плані, адже дегуманізація суспільства призводить до функціонування людини в знедуховленому соціумі. Це призводить до поширення сучасних розробок проблеми гуманітаризації (О. Бугайов, С. Гончаренко, Г. Залеський та ін.).

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що зародження ідей гуманізації суспільства відноситься до доби Античності, а їх поширення у всі сфери суспільного життя в епоху Відродження призвело до появи великої кількості педагогічних трактатів, у яких були представлені окремі методи гуманітаризації освіти. Інтерес до зазначеної проблеми зростає в кінці XIX – на початку XX ст. та оновлюється сучасними ідеями відомих науковців, педагогів-новаторів та практиків, які розуміють "гуманізацію освіти" як процес її "олюднення", тобто побудову стосунків учасників освітнього процесу на основі зміни стилю педагогічного спілкування – від авторитарного до демократичного, подолання жорсткого маніпулювання свідомістю вихованців, нав'язування їм непорушних стереотипів мислення [3: 158].

Отже, на етапі розвитку сучасної школи постає завдання подальшої науково-практичної розробки проблем гуманізації та гуманітаризації освіти та широкого впровадження психолого-педагогічних і методичних надбань у практику навчально-виховної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 430 с.
2. Великий тлумачний словник української мови / [упорядн. Т. В. Ковальова]. – Харків : Фоліо, 2005. – 767 с.
3. Енциклопедія освіти / [гол. ред. В. Г. Кремень] ; Акад. пед. наук України. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Науково-освітній потенціал нації : погляд у XXI століття / [авт. кол. : В. Литвин (кер.), В. Андрущенко, А. Гуржій та ін.]. – К. : Навч. книга. – Кн. 3 : Модернізація освіти. – 2004. – 943 с.

5. Жураковский Г. Е. Очерки по истории античной педагогики / Г. Е. Жураковский. – М., 1963. – 173 с.
6. Джуринский А. Н. История зарубежной педагогики : [учебн. пособие для пед. вузов] / А. Н. Джуринский. – М. : Форум-Инфра, 1998. – 272 с.
7. Пальмиери М. Гражданская жизнь / М. Пальмиери // Опыт тысячелетия. Средние века и эпоха Возрождения : быт, нравы, идеалы : хрестоматия. – М. : Юристъ, 1996. – С. 414–432.
8. Монтень М. Опыты / М. Монтень // [Избранные произведения в 3-х томах : пер. с франц.]. – М. : Голос, 1992. – Т. 1. – 394 с.
9. Рабле Ф. Гаргантюа и Пантагрюэль / Ф. Рабле ; [пер. с франц. Н. Любимова]. – М. : Художественная литература, 1973. – 782 с.
10. Андронов И. К. Из истории преподавания математики. Деятельность Л. Н. Толстого в области математического образования и его особый интерес к предмету математики / И. К. Андронов // Математика в школе. – 1961. – № 1. – С. 46–55.
11. Сухомлинский В. О. Сто порад вчителю / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори в 5 т. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 2. – 702 с.
12. Педагогічна майстерність : [підручник] / І. А. Зязюн та інші. – К. : Вища школа, 1997. – 287 с.
13. Колесникова И. А. Гуманитаризация непрерывного образования – одно из направлений модернизации российского общества / И. А. Колесникова // Социально-гуманитарные знания. – 2004. – № 1. – С. 86–107.

Матеріал надійшов до редакції 10.02. 2011 р.

***Баздырева О. В. Проблема гуманизации и гуманитаризации
образования в историческом аспекте.***

Проведен анализ ведущих тенденций развития гуманизации и гуманитаризации современного образования. Исследованы особенности их реализации в опыте теоретической и практической деятельности известных ученых разных времен. Выделены некоторые пути и способы гуманизации и гуманитаризации образования в течение исторического развития человеческой цивилизации.

***Bazdyreva O. V. The Problem of the Humanization and Humanitarization of Education in Historical
Perspective.***

The analysis of the major aspects of the humanization and humanitarization development of modern education is conducted. The peculiarities of their realization in the experience of theoretical and practical activities of the prominent scientists from different times are investigated. Some of the ways and means of humanization and humanitarization of education during the human civilization historical development are highlighted.